

Дејан ГАЗИВОДА*

НЕКРОПОЛА У МОМИШИЋИМА

УВОД

Момишићи су старо насеље које је у развоју Подгорице након завршетка Другог свјетског рата постало саставни дио урбаног и савременог дијела главног града Црне Горе на десној обали ријеке Мораче. Нагли развој Подгорице и њено ширење условили су престанак сахрањивања у Момишићима, те је локално гробље у непосредној близини Саборног храма постало неактивно.¹

Овогодишња заштитна археолошка истраживања на дијелу Старог момишићког гробља при постојећој саобраћајници у Далматинској улици у организацији ЈУ Музеји и галерије Подгорице, практично су представљала наставак истраживања која је спровео Центар за археолошка истраживања Црне Горе током 1999. и 2000. године.

У кампањи из 1999. године откривено је, нумерисано и обрађено тридесет осам гробова, а у 2000. настављена је нумерација гробова, почев од броја 39 закључно са гробом под бројем 186. Тада пронађени скелетни материјал био је изразито лоше очуван, трошан и тежак за антрополошку обраду. Стање највећег броја скелета није омогућавало да се прецизно одреди чак ни пол ни старост, а камоли да се изврше егзактна антропометријска и антропоскопска испитивања. Како је скелетни материјал био слабо очуван, често фрагментован и трошан, то се пажљивом анализом констатова-

* Мр Дејан Газивода, Републички завод за заштиту споменика културе Црне Горе

¹ Ивановић Б., Баковић М., *Касносредњовјековна некропола Момишићи-Подгорица*, Гласник антрополошког друштва Југославије св. 36, Београд 2001, 14.

вало да је висок проценат индивидуа у старосном добу инфанс, посебно инфанс II; да је мали постотак јувенилних скелета, али је висок проценат адултних особа, посебно адултус II (30-39 година старости); да су ријетке особе у добу матурус (послије 40 година старости) и да ниједна индивидуа у овој популацији није припадала категорији сенилис (60 и више година старости).

Што се тиче покретних налаза, они су пронађени у осамнаест гробова. Најбројнији инвентар су била бронзана дугмад и то у дванаест гробова, већином по једно дугме у гробу. Бронзана дугмад су калотастог облика и јављају се у дугом временском интервалу од XII до XIX вијека. У гробу бр. 23 је пронађена наушница, алка од танке тордиране бронзане жице, мањег пречника са петљом и посувраћеним језичком на крајевима. У гробу бр. 169 је пронађен лоше очуван бронзани прстен у облику карике и пет перли од ћилибара. У гробу бр. 142 је пронађен фрагментован жетон за игру од стаклене пасте. Издваја се налаз лоше очуваног гвозденог ножа из гроба бр. 82, чија се дршка завршава у облику „мишјег репа”, који би могао припадати крају XVII вијека. Занимљив је налаз бронзаног прстена из гроба бр. 149, који припада типу вјеридбених прстенова у облику карике. Глава прстена је декорисана урезаним четворолистом који вјероватно представља стилизовани крст. Прстен је аналоган прстењу из XV-XVII вијека, с тим што је овај примјерак нешто скромнији, што га сврстава у период настанка од XVII до XVIII вијека. Овај налаз временски детерминише најстарије сахране у некрополи, тако да се на основу њега може закључити да је некропола била активна од краја XVII до средине XX вијека. У гробу бр. 189 је пронађен кружни привезак од лошег сребра, вјероватно перфориран турски новац. Оскудни инвентар, ријетки налази, остаци органских материјала и налаз хронолошки опредјељивог инвентара у некрополи Момишићи, која је археолошки тертирана током 1999. и 2000. године, упућују на закључак да је некропола припадала касном средњем вијеку.²

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Након вишемјесечних покушаја да се реализују, коначно су током љетњих мјесеци изведена заштитна археолошка истраживања

² *Ibid*, 17-21.

на дијелу Старог момишићког гробља при постојећој саобраћајници у Далматинској улици.

Овогодишња археолошка кампања се одвијала у двије фазе.

Прва фаза је била припремна и трајала је од 17. 06. до 23. 06. 2008. Наиме, с обзиром на то да су се на том дијелу Старог момишићког гробља још увијек налазиле двије савремене испражњене гробнице и велика количина шута деценијама депонованог на читавом потезу, неопходно је било ангажовати елеватор ради безбједног уклањања рецентних гробница, док се уклањање површинског шута извршило уз помоћ утоварне лопате. Битно је напоменути да се ангажовање механизације увијек одвијало са асфалтне подлоге постојеће саобраћајнице у Далматинској улици, како се не би угрозили културни слојеви на самом локалитету. Сви ови радови су се одвијали врло пажљиво уз стални надзор стручне екипе.

Након завршетка припремних радова могло се приступити другој фази – извођењу заштитних археолошких истраживања.

Заштитна археолошка истраживања су трајала од 23. 06. до 18. 07. 2008. године. Истраживањима је руководио Дејан Газивода, археолог-конзерватор из Републичког завода за заштиту споменика културе Црне Горе. Стручна екипа је бројала четири члана: Зорица Стијеповић – виши конзерватор-рестауратор и Милица Жарић – конзерватор-рестауратор из ЈУ Музеји и галерије Подгорице, Тања Мијовић – архитектонски техничар из Центра за археолошка истраживања Црне Горе и Вук Марковић – студент археологије.

Укупне димензије локалитета су 93.80 x 3 m. Археолошка ископавања су вршена од запада према истоку. На дијелу од 76 m дужних постављено је укупно 19 сонди, димензија 4 x 3 m и просјечне дубине 1 m, док се за простор од преосталих 17.80 m (који иначе излази ван граница оградe Старог момишићког гробља) утврдило, вршећи ископавања механизацијом уз присутан стручни надзор, на дубини од 1.5 m, да не садржи у себи никакав културни слој. Између сонди 14 и 15 постављен је контролни ров димензија 1 x 3 m, висине 1 m, који је након техничког снимања уклоњен. Грбови 1 и 2 у сонди један су се налазили на већој дубини од осталог дијела некрополе за 0.40 m (дубина од 1.15 m). Овај налаз је узроковао спуштање нивоа и у сонди два на тај ниво, да би се потврдила претпоставка стерилног слоја испод гробова. Након овога у сонди два је постављен и контролни ров димензија 1.50 x 1.70 m, дубине 0.40 m, те се на тој коначној дубини од 1.55 m потврдило да је ниво ис-

Слика 1. Гробови прије отварања
Поглед са западне стране некрополе

Слика 2. Гробови након отварања
Поглед са западне стране некрополе

под откривених гробница стерилан. И у сонди шест је контролни ров, димензија 0.40 m x 2.20 m и дубине 1.50 m, доказао да се испод некрополе не налази још један, нижи слој гробова, већ здравица.

НЕКРОПОЛА

Локалитет се састојао од површинског слоја, на коме је, поред земље, претежно преовладавао шут и културног слоја од земље свијетле боје са ситним камењем, у коме је пронађено укупно 68 гробних конструкција са покојницима. У гробовима 1, 4, 15 и 32 пронађени су покојници који се положени један изнад другог, што је највјероватније условљено накнадним сахрањивањем покојника из исте породице у већ постојећу гробну конструкцију. За разлику од наведених, гроб 59 је двојни, то јест, чине га два покојника један поред другог. У гробу 46 пронађени су остаци мајке са дјететом на грудима.

Сахрањивање је вршено инхумацијом покојника, који су положени у гроб испружени, положени на леђа, са рукама повијеним у лактовима, прекрштеним шакама и постављеним на грудни кош, рјеђе на трбух или карлицу, док су ноге покојника у потпуности испружене.

Слика 3. Гроб бр. 57 у фази техничког снимања

Слика 4. Гроб бр. 58 припремљен за отварање

Слика 5. Покојник из гроба бр. 33А

Слика 6. Гроб бр. 40

Покојници у гробовима су оријентисани у правцу запад-исток, главом ка западу и лицем ка истоку према хришћанском обичају. Изузетак је покојник у гробу 31 у сонди осам, који је у односу на све остале гробове оријентисан у правцу сјевер-југ. Ова девијација је највјероватније условљена положајем сунца, односно годишњим добом у коме је сахрана извршена, што је констатовано и у претходним кампањама.³

Гробове можемо подијелити на три типа и то гробове са равним плочама (који преовладавају), са плочама на двије воде и у облику обичних јама. Први тип гробова представљају конструкције формиране од насатично постављених каменних плоча са сваке стране скелета и поклопаца од неправилних танких каменних плоча различитих форми. Гробне конструкције су различите дужине и форме, често шире у предјелу главе у односу на димензије у доњем ди-

³ *Ibid*, 17.

Слика 7. Гроб бр. 21

Слика 8. Гроб бр. 45

Слика 9. Бронзана игла пронађена у гробу бр. 67

Слика 10. Бронзани прстен пронађен у гробу бр. 43

јелу, тако да гробови имају трапезоидну или правоугаону форму. Гробови са покривним плочама на двије воде се у овогодишњим, за разлику од ранијих истраживања, јављају и код популације узраста адултус, а не само код инфанс популације.

Гробови у облику обичних јама се јављају у малом броју, али су заступљени у свакој сонди, сем у сонди 12 и 17.

Што се тиче гробних прилога, пронађена су само два и то Ц налази. Први је бронзани прстен пронађен у гробу 43-сонда тринаест, а други је бронзана игла пронађена у гробу 67-сонда деветнаест.

АНТРОПОЛОШКА АНАЛИЗА

Извршена је и антрополошка анализа остеолошких остатака од стране антрополога мр Анђелке Шћепановић са Природно-математичког факултета у Подгорици.

Генерално посматрано, скелетни материјал у некрополи Момишићи прилично је лоше очуван, трошан и труо, те стога и тежак за детаљнију антрополошку обраду. Од откривених шездесет осам гробова, само њих десет је могло детаљније да се обради, то јест да пружи податке о полу, старости, конституцији, кефаличном индексу и биолошкој висини испитиване индивидуе. Код осталих скелета нису били довољно очувани дијагностички карактери за одређивање старосне и полне структуре, као ни дијаметри који би омогућили квалитетан антропометријски и антропоскопски опис покојника. Међутим, овакви резултати су и били за очекивати с обзиром на сличне резултате у претходним кампањама.

Иако је скелетни материјал у прилично лошем стању и изразито фрагментисан и трошан, ипак се пажљивом анализом, првенствено на терену, а затим у Лабораторији за антропологију Природно-математичког факултета у Подгорици, дошло до одређених резултата. На основу сачуваних екстремитета, као и дјелова лобање и вилице утврђена је старосна и полна структура скелетног материјала. Мушки и женски скелети заступљени су у приближно истом броју и претежно припадају категорији адултус, не старијих од четрдесет пет година. Само је пар скелета сврстано у категорију матурус (преко четрдесет пет година старости), али је прилично велики проценат скелета сврстаних у категорију инфанс I и II (од 6-14 година) и нешто мање јувенилис (14-16 година), у односу на укупну популацију. Такође, израчуната је и просјечна тјелесна висина, по методологији Тротера и Глесера и она код мушких индивидуа испитиване популације износи 172 cm, што их сврстава у категорију високог раста, нарочито ако се узме у обзир да се ради о средњовјековној популацији.

Женских скелета који би пружили ове податке било је нешто мање у односу на мушке, али се ипак може са сигурношћу констатовати да је просјечна висина ове женске популације била преко 160 cm, што се такође категорише као високи раст.

На једном женском скелету (гроб 51) запажена је патолошка промјена на постералној страни лијевог хумеруса у горњој трећини дијафизе у виду минерализоване коштане масе-новотворевине лоптастог облика, пречника 4 cm, која је широком базом везана за матичну кост. Иначе, ради се о најбоље очуваном скелету, женског пола, старости око двадесет година, тјелесне висине 168 cm и

ово је једина дегенеративна промјена која је констатована на цијелом скелету.

На основу измјерених сагиталних и трансверзалних дијаметара, углавном на фемуру, израчунати су пиластрични и платимерички индекси и они показују да мушки скелети углавном припадају категорији еуримерије, када се ради о платимеричком индексу. Што се тиче пиластричног индекса, они припадају категорији слабе пиластрије. Женски скелети су платимерични и еуримерични, а у категоријама пиластричног индекса заступљени су у све три категорије: слаби, средњи и јаки.

Како се посебна пажња поклања индексима фемура, који је изузетно значајна кост за антрополошка истраживања, у прилици смо да компарацијом са претходним резултатима средњовјековне популације са истог локалитета, констатујемо да нема већих одступања, како у овим тако ни у осталим резултатима добијеним антропометријском анализом посткранијалног скелета. Што се кранијалног дијела скелета тиче, из оскудно сачуваних фрагмената лобања, могао се израчунати само кранијални индекс и он се кретао у границама категорије брахикраније.

И кранијум и посткранијум показују да је оновременско становништво из некрополе у Момишићима било грацилно.⁴

Током трајања археолошких истраживања, након стручне обраде пронађени остаци покојника су свакодневно предавани представницима Митрополије црногорско-приморске на чување у крипти Храма Вазнесења Христовог, до њихове коначне похране у заједничку гробницу, која је изграђена након ранијих истраживања у те сврхе, по канонским обичајима.

ДАТОВАЊЕ ЛОКАЛИТЕТА

Временски период настанка и активности некрополе је истовјетан оном дијелу гробља које је археолошки третирано прије осам година, када је и датовано, а овогодишњим истраживањима хронолошки оквир активности некрополе потврђен – од краја XVII

⁴ Шћепановић А., *Извјештај о антрополошкој анализи скелетној материјала из средњовјековне некрополе у Момишићима*, Подгорица 2008, копија која се тренутно налази у Центру за документацију и истраживања Републичког Завода за заштиту споменика културе Црне Горе на Цетињу.

до средине XX вијека⁵, подразумијевајући савремене гробнице. Једноставна гробна архитектура и ријетки гробни прилози говоре о скромном начину живота ове популације. Антрополошки материјал је веома лоше очуван, али је ипак дао наведене резултате. Случајно пронађена апсида мале цркве недалеко од локалитета ће отворити нову археолошку кампању надајмо се већ наредне године и заокружити причу о некрополи у Момишићима.

Као што се дâ закључити, резултати свих досадашњих истраживања на овом простору су скоро истовјетни, са наравно мањим одступањима, али врло значајни јер потврђују хронологију читаве некрополе чији се неиспитани дио пружа све до савремене гробљанске цркве поред Саборног храма.

Након завршетка заштитних археолошких истраживања, локалитет је враћен у првобитно стање, док се простор на коме се налазио може сматрати слободним.

Dejan GAZIVODA

NECROPOLIS IN MOMISICI

Summary

Momisici are the old settlement which is in the development of Podgorica after the Second World War has become an integral part of the urban and modern part of the capital of Montenegro on the right bank of the river Moraca. The rapid development of Podgorica and its expansion caused the cessation of burials in Momisici, and the local cemetery near the Cathedral become inactive.

Protective archaeological researches on the part of the old momisici cemetery next to the existing road in Dalmatinska street, was carried 2008 th and organized by the „Museums and Galleries of Podgorica”, and actually represented a continuation of the research, which was conducted by the „Center for Archaeological Research of Montenegro” in 1999. and 2000. year.

After the removal of two modern emptied graves and large amounts of debris deposited on the surface of the entire site, it could be accessed by performing protective archaeological research.

On the site is posted 19 probes (size 4 x 3 m), in which was found a total of 68 grave construction with the deceased. In the graves of 1, 4, 15 and 32 were found deceased are laid one above the other, which is probably conditioned by subsequent buri-

⁵ Ivanović B., Baković M., *Op. cit.*, 13.

als, the deceased from the same family in an existing mausoleum construction. Unlike these, the tomb 59 is double, that is, make it two deceased next to each other. In the tomb 46 were found the remains of mother with a child on the chest.

Also, was posted a few more control trenches below the level found graves, in order to check possible existence of new cultural layers – they were not, met the sterile layer of ground.

Deceased in the graves are oriented west-east, head to the west and face east towards the Christian custom. The exception was deceased in the tomb 31 in the eight probes, which is compared to all other graves oriented in the direction of north-south. This deviation is probably conditioned by the position of the sun or seasons in which the funeral conducted, as stated in previous campaigns.

Tombs can be divided into three types: tombs with flat plates, with slanting plates and in the form of regular pits. Regarding the sepulchral contributions, were found only two. The first is a bronze ring found in the tomb 43 of the thirteen probe, and the other bronze needle found in the tomb 67 of nineteen probe.

An anthropological analysis remains of deceased also was done.

In general, the skeletal material in the necropolis Momisici are pretty badly preserved, friable and rotten, and therefore difficult to detailed anthropological treatment. However, these results are to be expected given the similar results in previous campaigns.

Male and female skeletons were represented in approximately the same number and mostly belong to the category *adultus*, not older than forty-five years. Quite a large percentage of the skeleton is categorized *infans I* and *II* (from 6-14 years) and less *juvenilis* (14-16 years), compared to the total population. The average height of male bodily individuals tested population is 172 cm, which puts them in the category of high growth, especially if we take into account that it is a medieval population. Female skeletons to provide this data was less than the male, but can still safely conclude that the average height of the female population was over 160 cm, which also categorizes as high growth.

Time of emergence and activities of the necropolis is identical to that part of the cemetery which is the archaeological treated eight years ago, when it was dated, a latest research activities in chronological framework of the necropolis confirmed – by the end of the seventeenth to the mid-twentieth century, including modern graves. The simple tomb architecture and grave rare contributions speak of modest lifestyle of this population. Anthropological material is very poorly preserved, but it gave these results.

Incidentally found small apse of the church near the site will open a new archaeological campaign, but hopefully next year and round the story of a necropolis in Momisici.

After completion of the protective archaeological research site was returned to its original state, while the area in which there was could be considered free.